



INLEDNING

Den vilda drömmen

Sedan mer än fyrtio år har man i otaliga ordrika revisioner av läroplaner och andra styrmedel sökt få drömskeppet "Den Goda Skolan" att sätta segel. Man har lyckats dåligt. Mycket tyder på att vi står inför någon form av skeppsbrott.

Kanske har en del av skolhaveriet med språk och kommunikation att göra? Kanske kan samtalet om skolan sägas ha blivit "förvildat?"

"Det vilda" tänkes då beteckna den meningslöshet som uppstår när ordfloden inte tycks ha fäste i verkligheten.

"Det vilda har inga ord," heter det på ett ställe hos Tomas Tranströmer. Det är från Tranströmer den här textens titel hämtats.

När orden inte täcker verkligheten, när oändliga ordmängder ingenting förklarar upplever vi oss förvirrade och ensamma. Vi har i en Tranströmersk bemärkelse låtit oss förvildas. Som urtidsmänniskor hukar vi förstummade, var och en i sin egen grotta.

I det följande vill jag söka hjälpa till att vitalisera samtalet om skolan. Det vitala samtalet kännetecknas av att det handlar om verklighet.

Jag utgår i mitt resonemang ifrån vad som möter mig i två skolor, Kungaskolan och Drottningsskolan.

Dessa skolor är inte typiska svenska skolor. De utgör drastiska exempel på hur det kan bli när det blir riktigt fel.

Det drastiska exemplet är användbart som underlag för samtal. I det drastiska exemplet blir sådant tydligt som ses mindre klart i det alldagliga exemplet.

Två skolor i kris

Det är min avsikt att ge en subjektiv beskrivning av vad som möter mig när jag under 2005 besöker de här skolorna. Det är min ambition att *beskriva* vad som möter mig. Jag beskriver därvid hur jag söker *förstå* det som möter mig och hur jag söker *hantera* det som möter mig.

Att för sig själv beskriva, söka förstå och hantera en komplicerad gruppverklighet ingår i varje lärares vardag. Det jag söker göra i den här texten är vad varje lärare gör, mer eller mindre, varje dag.

Kungaskolan besöker jag under tre dagar, Drottningsskolan under en dag.

I båda skolorna träffar jag ett stort antal elever. I båda skolorna är jag tillika ombedd att leda ett kort seminarium för personalen.

Personalia

I mitten av 1960 – talet bedrev jag studier i litteraturhistoria och socialantropologi. Jag ville inte bli litteraturvetare. Inte heller antropolog. Jag ville bli författare. Mina studier bedrevs halvhjärtat.

För att tjäna extrapengar började jag vikariera som lärare. Jag kom att bli kvar i läraryrket i arton år. Under tio år arbetade jag som speciallärare på behandlingsinstitutioner. Eleverna var ungdomar med stora svårigheter. Många av dem levde i ett tillstånd av konstant vrede.

1978 publicerade jag en bok om pedagogiskt arbete med ungdom i kris "På Spaning efter växandets Punkt."

Över en natt förvandlades jag från utbildad lärare till den som förväntades leda studiedagar och seminarier på temat "Vad ska jag göra när mina elever vill slå mig på käften?"

Jag hade vid den här tiden mött familjeterapeuter som Walter Kempler, Virginia Satir, Martin Kirschenbaum och Carol Gammer. Det jag lärt av dessa dåtidens hjältar på familjebehandlingens område sökte jag överföra till mitt arbete med vilsna ungdomar.

Jag var under många år återkommande gästföreläsare vid ett antal av landets lärarutbildningsanstalter och publicerade ytterligare böcker om pedagogiskt arbete med ungdomar i kris.

I dag används mina skönlitterära texter flitigt i skolorna och jag bjuds till högstadieskolor och gymnasier för att tala litteratur med eleverna.

Det är ett roligt och livgivande arbete.

Jag har utvecklat en form för de här besöken som tillfredsställer mina önskemål vad gäller stimulans och den beställande skolans förhoppningar om att ungdomar ska inspireras till nytt läsande och nytt tänkande.

I min egenskap av skönlitterär författare har jag sedan 1980 mött 3 000 skolklasser i Sverige, därtill ett avsevärt antal i Tyskland och i de nordiska länderna.

Tre sorters skolor

Under en, två eller tre dagar besöker jag en högstadieskola eller ett gymnasium. Självfallet gör jag observationer, ibland mycket medvetet, ibland helt omedvetet. Jag samtalar med personal och möter många elever.

Efter en dags arbete i en skola har jag i allmänhet en rätt hygglig bild (tror jag) av skolans "atmosfär" eller "klimat."

Grovt förenklat vill jag påstå att svenska skolor kan delas in i tre kategorier:

Välfungerande skolor

Otillräckliga skolor

Skolor i kris

Den välfungerande skolan tycks ha ett klimat där studiero råder. Eleverna anländer till lektionerna i tid eller är på plats redan när lektionen börjar. Eleverna är uppmärksamma. Elevgruppen ställer frågor. Frågorna tyder på intresse och på att man förberett sig.

Det förefaller som om vem som helst i elevgruppen "har rätt" att ställa en fråga. När frågor ställs verkar gruppen intresserad av svaret. Ibland följs en fråga av ett svar som leder till en följdfråga från någon elev.

Jag gissar att den välfungerande skolan erbjuder eleverna en utbildning som hyggligt väl förbereder dem för utmaningar som de kommer att ställas inför som vuxna.

Globalisering och krav på hög prestationsförmåga utgör inte ett hot mot merparten av eleverna i den välfungerande skolan.

Eleverna tycks i allmänhet ha begripit att studier är av nöden. De förefaller solidariska med tanken på skolan som institution. Skolan ses som en hjälpare och förberedande organisation där man ingår i syfte att förkovra sig.

Den otillräckliga skolan har ett klimat där viss påträngande oro dagligen är för handen. Elever anländer ständigt för sent till lektioner. Man verkar endast delvis förberedd. I elevgruppen tycks det vara ett litet antal elever som "har rätt" att ställa frågor till mig. Det förekommer regelmässigt att elever kommunicerar genom suckar, blickar, skrapningar med stolar och annat som tyder på att man vill uttrycka missnöje med hela klassrumssituationen. Det förekommer att elever fnissar eller skrattar då någon kamrat yttrar sig. Det förefaller finnas någon form av hård hierarki i gruppen och det kan kännas som om eleverna är ofria i sitt frågande och i umgänget med mig. Mitt intryck är ofta att några av eleverna förtrycker de övriga.

Det tycks som att ett antal elever är i skolan inte främst i syfte att studera utan i syfte att använda skolan som arena. På denna "arena" spelar man upp en elevroll där flams, flabb och betoning av egna tillfälliga identitetsprojekt lyfts fram som det väsentliga, det som hela klassen förväntas bry sig om.

Man lyssnar på musik i stället för att delta i vad som sker i klassrummet. Man är demonstrativt "avkopplad" genom att man kastat sig framstupa över bänkskivan och tycks sova. Man för privata samtal. Man kommenterar – ibland i hånfulla ordalag – kamraters kläder, utseende, uttryckssätt, hållning, förmåga och ambition.

Inte desto mindre avlöper mitt besök väl. Jag får applåder, men lämnar klassrummet osäker på vad man applåderar.

Det finns skäl att tro att ett antal av de här eleverna går en hård framtid till mötes, emedan arbetsuppgifter som går att hantera utan väl genomförd skolgång blir allt färre.

I Stockholm har en fjärdedel av grundskoleeleverna inte tillträde till gymnasiets nationella program. Detta eftersom skolan misslyckats med att ge nödvändiga förkunskaper. Dessa elever är hänvisade till Gymnasiets Individuella Program, en verksamhet som endast undantagsvis lyckas hjälpa eleverna med deras avsevärda kunskapsbrister och kläna självförtroende.

Skolan i kris gör ett genomgående oroligt intryck.

I korridoren är det inte sällan skräpigt, stimmigt, stökigt och ibland svårt att ta sig fram. Eleverna tycks ha ögon endast för sig själva. Ibland är ödsligheten bedövande.

I klassrummet infinner sig eleverna lite då och då. De verkar inte veta vad som ska ske. De tycks inte ha någon känsla av att ingå i en grupp. Man tycks huvudsakligen agera som individ. Man förefaller ha små förväntningar på att ordnad undervisning ska äga rum.

Elever som inte hör till klassen rycker då och då upp dörren och ropar namnet på någon som förväntas ingå i gruppen. Tjafs, pladder, rabalder och småkonflikter färgar stämningen.

När klassen har placerat sig är det inte ovanligt att tydliga placeringsstrukturer kan urskiljas. Några pojkar sitter i en liten grupp vid dörren. Två andra grupper av pojkar sitter på andra platser i rummet. Klassens flickor har kanske placerat sig i mitten av rummet eller längs ena väggen. Någon "soloartist" är inte sällan placerad mitt framför katedern. Regelmässigt bär man ytterkläder i klassrummet.

Ibland är gruppen etniskt placerad. Pojkar som tycks ha rötter i Mellanöstern och på Balkan längs ena väggen. Pojkar med linlugg längs den andra. Mellan pojkarna sitter klassens flickor. Det hela kunde utgöra starten på en iscensättning av "West Side Story."

I samtal med personalen får jag mig till livs hårresande historier om vad som hänt i skolan. Det finns ett slags "förflutet" som har skrämmande ingredienser. Någoting förskräckligt har gått av stapeln. Det förfärliga kan kanske komma att ske igen.

Den främmande besökaren blir en slags katalysator. Inför mig vill man berätta. Man tycks vilja öppna sig, nästan reflexmässigt.

Kanske tillskrivs jag (omedvetet) rollen som den som ska lyssna för att därefter symboliskt bära bort en del av det upplevda eländet?

I berättelser om rektor växer ofta – inte alltid – en rätt entydig bild fram. Man har haft flera skolledare under de senaste åren. De skolledare man har just nu ger man inte mycket för. Man förväntar sig för övrigt att de snart ska sluta. Innan de slutar är de nästan alltid på sammanträde utanför skolan.

Någon form av förlust har drabbat organisationen. Man väntar sig mer av samma sort. Den underliggande stämningen i personalgruppen färgas av vanmakt, skam och sorg.

Blandformer

Skolor i kris kännetecknas av att *merparten* av skolans klasser tycks ha utvecklat en kultur som svarar mot vad som sägs ovan. *För att krisen ska bli bestående och fördjupad krävs att ingen – särskilt inte skolledningen – benämner krisen.*

Det förekommer att jag i en skola i kris stöter på enskilda klasser vilka tycks höra till en helt annan skola. Här finns ro, trivsel och ambition. Hur sådana klasser kan fortsätta att vara välfungerande under svåra omständigheter borde vi söka förstå. Möjligen finns här en obeaktad möjlighet för den krisande skolan att hjälpa sig själv.

Välfungerande skolor innehåller ibland någon enstaka klass som verkar hämtad ur den Otillräckliga skolan. Endast undantagsvis någon klass som tycks hämtad ur en Skola i kris.

Otillräckliga skolor innehåller enstaka klasser som mer tycks höra hemma i den Välfungerande skolan. Där kan också finnas någon klass som tycks hämtad från en Skola i kris.

Metaforer och tolkningar

Någoting händer i en högstadieskola. Låt säga att en elev utlöser brandlarmet. Att elever utlöser brandlarmet är inte ovanligt i vissa skolor.

Vi tar Malmö som exempel. I Malmö kallas brandkåren allt oftare till skolan. 1990 larmade skolor i Malmö brandkåren vid 60 tillfällen. Under 2005 larmades brandkåren vid 142 tillfällen – larm till förskolor ej räknade.

Det är rimligt att någon frågar sig vad det här betyder, d v s söker tolka den statistiska informationen i mellanmännsliga termer. Det är också önskvärt att någon i ansvarig ställning uppåddar den fantasi som behövs för att förstå att det här kan sluta illa.

Vad händer den dag några elever inte nöjer sig med att under skoltid tillkalla brandkåren "på skoj?" Man vill att det ska brinna på riktigt. Sannolikt borde vi oftare erinra oss diskoteksbranden i Göteborg då ett stort antal ungdomar omkom.

De två skolor som jag fortsättningsvis kommer att tala om är inte belägna i Malmö.

Någon utlöser alltså brandlarmet.

Nu lämnar elever och personal byggnaden och ställer upp på skolgården. Lärarna förväntas räkna in sina elever. Brandkåren anländer. En eller två brandmän söker igenom lokalerna. Elever och personal kan återgå till undervisningen.

Hur kan vi förstå den här incidenten?

Vi kan först konstatera vad som faktiskt skett. Larm – utmarsch – brandkåren anländer – inmarsch. I ett senare skede blir skolan förelagd att betala cirka femtusen kronor för brandkårens utryckning.

Det som skett är också att en gåta skapats. Vi vet inte vem som utlöste larmet. Vi vet inte varför. Vi kanske tror att vi vet vem som utlöste larmet, men har inga bevis, och talar därför tyst om vad vi tror oss veta.

Sannolikt finns det elever – andra än de som utlöste larmet – som har kännedom om vilka som tillkallade brandkåren. Några elever vet i så fall någonting som vi inte vet. Vi kan konstatera att en enkel form av "övertag" har etablerats.

I skolan – där vi vuxna är de som förväntas "veta" – finns nu ett antal elever som "vet." Vi vuxna "vet" ingenting.

"Övertaget" skulle kunna vara en (omedvetet skapad) funktion av larmet. Kommunikationen – utlösandet av larmet – kan alltså tänkas innehålla bland andra elementet också elementet "överordning och underordning är viktiga aspekter på skolsamvaron."

Ett annat sätt att tänka är: några pojkar – man kan kanske gissa vilka – är småkriminella och betraktade som allmänt hopplösa. De tycker om att förstöra för sig själva och för andra. De utlöser brandlarmet av ren förstörelselust och för att demonstrera sin makt.

Och vi är tillbaka vid "övertaget." Någon har "makt" att utlösa brandlarmet. Någon är "maktlös" – de vuxna.

Vi kan tänka oss att brandlarmet utlöses för att (omedvetet) meddela någonting till omvärlden. "I den här skolan förekommer endast undantagsvis ordnad undervisning. Vi som är elever går en katastrofal framtid till mötes!"

Vi ser brandlarmet både som kommunikation och som metafor.

Någon "slår larm." Visserligen på fel sätt och i fel medium, men man slår larm.

Man kan tänka sig att det (omedvetet) uttryckta budskapet är "I den här skolan håller ett stort antal lärare på att bli utbrända. Kom hit och hjälp dem."

När jag gör observationer i skolor utgår jag ifrån att människor – ofta omedvetet – kommunicerar med sig själva och med omgivningen. En del av kommunikationen är sådan att den måste tolkas. I tolkningsarbetet skapas hypoteser. I bland kan hypotesen på ett eller annat sätt testas. Kan t. ex brandlarmet betyda det här eller det där eller både det här och det där och dessutom något tredje?

Jag utgår ifrån att vi människor är metaforskare. I ord och handling ger vi nya betydelser åt oss själva, våra ord, handlingar och vår vardag.

Vad betyder det till exempel när jag kommer in i ett klassrum där alla som har svart hår sitter längs ena väggen, alla som har ljus hår längs den andra? Mitt emellan de två pojkgrupperna sitter flickorna.

Är det här fråga om ett särskilt sätt att gruppera sig inför vad som upplevs som hot? Är det fråga om (omedveten) kommunikation? Är placeringen en ren s.k. "slump"?

Mycket till synes obegripligt kan förekomma i organisationer som skolor och skolklasser.

Jag utgår ifrån att väldigt lite därvid kan förklaras av den så kallade "slumpen."

Verklighet kan iakttas, upplevas, beskrivas och den behöver tolkas. Alla tolkningar är alltid mer eller mindre felaktiga, otillräckliga och missvisande.

Inte desto mindre – utan vilja och förmåga att tolka omvärlden står vi oss slätt och brandkåren kommer att få rycka ut allt oftare.

Hjälparens vilda dröm

Skolor ber mig om hjälp. Ofta är önskemålen diffusa. Man hoppas att någon ska hjälpa dem. Jag åtar mig det vagt formulerade uppdraget. I allmänhet åtar jag mig att leda någon form av seminarium.

För att kunna hjälpa är jag beroende av en beställare. Ibland är beställaren den som senare definieras som problemet. "Rektor är hopplös. Han är aldrig här. Inte ens nu. Hjälps oss."

Den som beställt min insats – utan att själv närvara när jag ska leverera – är den rektor som nu definieras som omöjlig. Eller det är eleverna som beskrivs som "omöjliga." Eller somliga av lärarna. Eller elevernas föräldrar. Eller kommunledningen.

Eller allihop.

Hjälp oss.

Du får tre timmar på dig.

Hur ska jag förhålla mig? Hur kan jag förhålla mig? Vilken tillförlitlig information kan jag skaffa mig innan jag träffat personalgruppen? Skolan är ofta belägen i en annan del av landet. Vilken information kan jag samla in under en, två eller tre dagars besök?

Låt oss låtsas – vilket aldrig sker – att jag tillfullo skulle förstå vad som sker i skolan. Låt oss vidare tänka oss – helt orealistiskt – att jag fullständigt begriper vad just den här organisationen mest av allt behöver.

Skulle man i så fall vilja ta emot det jag kan erbjuda?

Det är inte självklart. Det jag i så fall erbjuder skulle innebära någon form av förändring. Förändring är skrämmande för de flesta av oss. Många av oss är beredda att acceptera någon form av förändring endast om vi långsamt får vänja oss vid nya förhållanden.

Min dröm om att kunna hjälpa är vild i den Tranströmerska bemärkelsen. Den är inledningsvis ordlös. Först efterhand sätter beställaren ord på sina önskningar. Först långsamt begriper jag (ibland) vad som finns bakom den formulerade beställningen.

Jag söker för mig själv göra klart – formulera – vad jag tror att jag kan hjälpa till med. Jag skapar en handlingsplan.

När seminariet ska gå av stapeln har jag i allmänhet kort tid på mig. Det är ovanligt att jag får komma tillbaka för ett andra eller tredje besök. Det sägs att det inte finns tid, inte pengar.

Jag har åtagit mig ett uppdrag där mina möjligheter att lyckas är begränsade. Ibland så begränsade att jag måste fråga mig om min insats är meningsfull.

Frågan blir då: vad är en meningsfull insats?

Låt säga att jag möter sextio lärare. De arbetar sedan lång tid under slitsamma förhållanden. Dagligen blir många av dem kränkta, gång på gång. De har små förhoppningar om att det skulle kunna finnas någon hjälp att få.

Så kommer jag.

Vad kan jag bidra med?

Min tid är så kort. Jag hinner inte ens hjälpa dem att öppna ett fönster. Men kanske kan jag påminna dem om att någonstans, någonstans finns ett fönster. Det syns inte ännu, men om man bara hittar det så kanske det visar sig att det går att öppna.

Föreställningar om omedvetna processer i grupper och organisationer är centrala i mitt sätt att söka förstå skeenden i skolor och andra organisationer. Jag ansluter härvid till en tradition som förvaltas av bland andra The Tavistock Institute, Forum International de l'Innovation Sociale samt Arbetsgruppen för studium av ledarskap och organisation - AGSLO. Den som är intresserad av den här traditionen vad gäller grupprelationer kan söka information på www.grouprelations.com.

Den som önskar ta del av några teorifragment som ansluter till det som sägs i den här – teorilösa – texten, kan besöka www.storyland.se.